

TEN GELEIDE

Forensisch scherp!

Jaap van Vliet*

1. Onvrijwillige zorg

Wie onvrijwillig zorg, begeleiding of behandeling moet accepteren op grond van een rechterlijke uitspraak, mag verwachten dat dat de beste zorg is. Uiteindelijk pretendeert de wetgever dat de betrokkene mét deze – forensische – zorg beter af is dan zonder, terwijl deze bovendien bijdraagt aan het terugdringen van recidive. Natuurlijk vraagt het ondergaan van zorg of het deelnemen aan een behandeling of begeleiding, ook als deze onvrijwillig wordt ondergaan, inzet en eigen verantwoordelijkheid van de justitiabele. Daarnaast moeten de betrokken behandelaren goed zijn toegerust om binnen het onvrijwillige kader effectief en veilig te werken. Er zijn de laatste jaren boeken vol geschreven met methodische inzichten¹ die hen daarbij behulpzaam zijn. Lectoraten op hogescholen zijn opgezet om deze inzichten wetenschappelijk te onderbouwen én om handvatten te bieden aan professionals in de dagelijkse praktijk.² Veel vormen van zorg, begeleiding en behandeling vooronderstellen motivatie van de cliënt of patiënt en formuleren deze soms zelfs als voorwaarde: de cliënt of patiënt moet gemotiveerd zijn om aan zijn of haar problemen te werken. Deze vooronderstelling gaat niet op voor cliënten en patiënten bij wie de bemoeienis van de professional is opgelegd, zoals in de forensische zorg; zij komen vooral omdat ze moeten komen en in de klinische zorg zijn ze dagelijks, veelal onvrijwillig, aanwezig. Het onvrijwillige kader stelt bijzondere eisen aan professionals en vooral aan hun vermogen om cliënten te motiveren. Motiveren tot actieve deelname, motiveren om te blijven komen, motiveren tot gedragsverandering, bijvoorbeeld door een positief, niet-delinquent toekomstbeeld te ontwikkelen. Het gedwongen kader is hierbij zowel hulpmiddel als complicatie. Een hulpmiddel omdat het contact mogelijk maakt met cliënten die uit eigen beweging geen begeleiding zouden hebben gezocht, terwijl ze die goed kunnen gebruiken. Een complicatie, omdat er niet van kan worden uitgegaan dat de cliënt zelf een probleem ervaart of meteen bereid is om de problemen die hij wel ervaart ter sprake te

* Dr. Jaap A. van Vliet is Adviseur Forensische Zorg en lid van de redactie van PROCES.

- 1 Zie bijvoorbeeld: A. Menger, L. Krechtig & J. Bosker, *Werken in gedwongen kader. Methodiek voor het forensisch sociaal werk*, 5de druk, Amsterdam: Uitgeverij SWP 2020; P. van der Helm, U. Kröger, P. Schaftenaar & J.A. van Vliet, *Leefklimaat in de klinische forensische zorg*, Amsterdam: Uitgeverij SWP 2013. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze methodische inzichten een stelsel van inzichten bevatten die richting geven aan het handelen van professionals. Deze geven dan ook geen protocollen voor het dagelijkse handelen.
- 2 Zoals het lectoraat Werken in Justitieel Kader van de Hogeschool Utrecht, het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool en, recent, het lectoraat Vakmanschap Forensische Zorg van de Hogeschool Rotterdam.

brengen, laat staan eraan te werken. De forensische zorgprofessional zal zich bewust moeten zijn van de eigen professionaliteit en de daarbij behorende autonomie en verantwoordelijkheid. Het gaat daarbij mede om diens eigen verantwoordelijkheid om de voor werk noodzakelijke kennis op te doen door het regelmatig volgen van opleiding en scholing en door zelfreflectie en collegiale reflectie. Daarnaast wordt de afgelopen jaren veelvuldig gesproken over ‘forensische scherppte’ als een essentiële eigenschap van forensische zorgprofessionals. Hoewel het begrip ‘forensische scherppte’ nog niet is uitgekristalliseerd, hebben Clercx et al. in 2020 getracht om tot een eerste definitie te komen door verschillende stellingen voor te leggen aan zevenhonderd forensische zorgprofessionals. Op grond daarvan is de volgende eerste definitie geformuleerd:

‘Forensische scherppte is bewust zijn van de patiënt, van zijn of haar stoornis en de forensische setting. Het is het kunnen herkennen van zelfs subtiele signalen van mogelijke escalatie, het eigen onderbuikgevoel, de capaciteit om hierover met collega’s te communiceren en de bereidheid om te handelen wanneer nodig, en de realisatie dat dit in zichzelf ook een effect op de patiënt kan hebben.’³

Samenwerken met goedopgeleide, ervaren en betrouwbare collega’s is in dit verband essentieel. Terwijl, zoals ik hiervoor kort heb toegelicht, de inhoudelijke ontwikkeling van professionals in het onvrijwillige kader volop in beweging is, lijkt de praktijk van de forensische zorg, begeleiding en behandeling gebukt te gaan onder structurele onderbezetting, overbelasting en personeelsverloop op de werkvloer. En daarmee komt het professioneel handelen in het gedrang.

2. Forensische zorg

Forensisch Psychiatrische Centra (FPC’s) zijn voortdurend op zoek naar nieuw personeel, zowel naar sociotherapeuten als naar gedragswetenschappers en het lukt vaak nauwelijks om met de nieuwe instroom de personeelsbezetting op peil te houden, laat staan dat de nieuwe medewerkers voldoende zijn opgeleid, ervaren en op elkaar ingespeeld. Ook worden in toenemende mate zzp’ers en uitzendkrachten ingezet om vacatures en tijdelijke uitval van personeel op te lossen. In mijn praktijk als lid van de Commissie van Toezicht bij een FPC maken tbs-patiënten regelmatig melding van het feit dat ze voortdurend met steeds weer nieuwe medewerkers moeten kennismaken en hun verhaal moeten doen. Ook binnen de forensische zorgorganisatie waaraan ik als adviseur ben verbonden is het moeilijk om voldoende begeleidend personeel te vinden, laat staan dat zij professioneel zijn geschoold en ervaren zijn in de forensische zorg; opleiding en ervaring opdoen begint pas na

3 M. Clercx, M. Keulen-de Vos, H.W. Nijman, R. Didden & H. Nijman, What Is so Special About Forensic Psychiatric Professionals? Towards a Definition of Forensic Vigilance in Forensic Psychiatry’, *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 2012, 21(3), p. 195-213. Vertaling afkomstig van Rooyse Wissel, Eerste artikel promotieonderzoek forensische scherppte gepubliceerd; www.derooysewissel.nl/nieuws/eerste-artikel-promotieonderzoek-forensische-scherpte-gepubliceerd/.

de indiensttreding. Forensische scherppte is niet eenvoudig ‘aan te leren’, dat vergt tijd. In 2000 vond in FPC de Kijvelanden een ernstig incident plaats, waarbij twee extreem vluchtgevaarlijke tbs-gestelden de kliniek wisten te ontvluchten door een medewerker onder bedreiging met wapens te gijzelen. In haar rapport hierover stelde de Inspectie Justitie en Veiligheid (hierna: Inspectie) vast dat er sprake was van een gebrekkige uitvoering van de toegangscontrole en dat het team van de extreem vlucht- en beheersgevaarlijke (EVBG)-afdeling onvoldoende functioneerde vanwege personele bezettingsproblematiek. De Inspectie stelt:

‘Het team beschikte over onvoldoende vaste medewerkers waardoor ondersteuning nodig was van medewerkers van andere afdelingen en van uitzendkrachten. Er was onvoldoende balans tussen intensieve begeleiding en intensieve beveiliging. Het team was onvoldoende scherp op het signaleren van en handelen naar risicofactoren en risicogedrag. De medewerkers van het team van de EVBG-afdeling handelden niet uniform en consequent naar gemaakte afspraken wat leidde tot ongenoegen en onvrede. De onderlinge samenwerking tussen medewerkers van het team van de EVBG-afdeling verliep niet goed waarbij er ook sprake was van onderlinge diskwalificatie.’⁴

Ook in de Oostvaarderskliniek vond een ernstig incident plaats waarbij personele problematiek en gebrekkige samenwerking volgens de Inspectie een belangrijke rol speelde.⁵ Al in 2018 zond de GGZ Nederland een brief aan de leden van de vaste commissie van Veiligheid en Justitie van de Tweede Kamer, waarin werd gewaarschuwd dat de veiligheid in forensisch psychiatrische afdelingen (FPA’s), ondermaats is en dat door de inkoper van forensische zorg lagere tarieven worden toegepast dan die door de Nederlandse Zorgautoriteit zijn vastgesteld.

‘Deze verlaging betekent in praktijk dat er door zorgaanbieders onacceptabel moet worden gedrukt op de zorg en veiligheid die zij eigenlijk willen leveren. Dit uit zich op de werkvloer in te weinig tijd voor het personeel dat er is om de problematiek van de patiënten aan te kunnen, met een hele hoge werkdruk als gevolg. Uiteindelijk leidt dit tot minder behandelmogelijkheden en meer wachtlijsten.’⁶

De in deze brief geschetste situatie is nog steeds niet opgelost. Zo nam ik recent op een landelijke dag van de FPA’s als gespreksleider deel aan het programmaonderdeel over hoe om te gaan met de balans tussen werkdruk en forensische scherppte. Vragen als: ‘Hoe blijf je forensisch scherp werken terwijl de (basis)bezetting niet op orde is, of terwijl je veel moet overwerken en wellicht overwerkt kan raken’ en: ‘Hoe behoud je forensische scherppte met een complexe cliëntenpopulatie op de af-

4 Inspectie Justitie en Veiligheid, *Brief vervolgonderzoek op incidentonderzoek FPC de Kijvelanden (01-03-2020)*, Den Haag, 22 november 2021.

5 Inspectie Justitie en Veiligheid, *Incidentonderzoek FPC de Oostvaarderskliniek 2019*, Den Haag september 2020.

6 GGZ Nederland en VGN, *Brief aan de leden van de Vaste commissie van Veiligheid en Justitie t.b.v. het AO van 21 juni 2018 inzake de TBS*, Amersfoort, 15 juni 2018.

deling en personeel met weinig forensische kennis of ervaring in je team' geven duidelijk weer wat medewerkers op de werkvloer bezighoudt.⁷ Maar toch, ondanks de hoge werkdruk en de personele krapte bleken medewerkers zich zeer bewust van de noodzaak om forensisch scherp te blijven en serieus over oplossingen na te blijven denken. In de eerdergenoemde brief van de GGZ Nederland wordt onder meer gesteld: 'Doorgaan op deze voet betekent een toename van het aantal incidenten in de sector.'⁸

Het is dan ook van belang dat politici en ambtenaren van het ministerie van Justitie en Veiligheid voldoende forensische scherpthe hebben om de juiste beslissingen te nemen voor deze sector, zoals financiering en personeel, zodat werken in een veilig leefklimaat mogelijk is en de veiligheid in de samenleving recht wordt gedaan. Dat is waar patiënten en cliënten die onvrijwillig zorg en behandeling ontvangen én de samenleving recht op hebben.

In dit nummer doen **Janine Janssen, Marit Hogervorst, Nathalie Denie, Anne-Marie Slotboom en Marijke Malsch** verslag van een onderzoek dat ten doel heeft meer kennis en inzicht te verkrijgen in mogelijke verschillen tussen de online-berichten (zoals haat en bedreigingen) gericht aan mannelijke en vrouwelijke professionals, de achtergronden ervan, hoe deze aanvallen worden ervaren door de slachtoffers en wat motieven van de verzenders van deze berichten kunnen zijn. Ook hier is het van belang van (forensische) scherpthe, 'het kunnen herkennen van zelfs subtiele signalen van mogelijke escalatie, het eigen onderbuikgevoel' zeker op zijn plaats. Onlinebedreigingen veroorzaken immers emotionele stress en de betreffende professionals zijn soms bang dat de onlinebedreigingen zich ook zullen voordoen in de offlinewereld. Hoewel het onderzoek onder een betrekkelijk kleine groep is uitgevoerd, levert het toch een aantal interessante inzichten op, waarbij de verschillen tussen berichten aan mannelijke en vrouwelijke professionals opmerkelijk zijn.

Cor Verbrugge, Laura DeFuentes-Merillas, Michelle van Harskamp en Boukje Dijkstra kijken in hun voor Nederland unieke onderzoek naar uitvoerbaarheid, toegevoegde waarde en de rol van ervaringsvrijwilligers binnen een verslavingsreclasseringstraject, gezien vanuit reclasseringswerkers, ervaringsvrijwilligers en cliënten. De inzet van ervaringsvrijwilligers bij de ondersteuning van cliënten in een reclasseringstraject is in de praktijk uitvoerbaar gebleken. Zowel reclasseringswerkers als ervaringsvrijwilligers zagen meerwaarde van de inzet van ervaringsvrijwilligers in de verslavingsreclassering; cliënten beschouwden de ervaringsvrijwilligers als competent. Reclasseringswerkers leren door ervaringsvrijwilligers vanuit een ander perspectief naar cliënten te kijken, mede omdat die eenzelfde traject hebben doorgemaakt. Een significant verschil op herstel en ervaren hoop tussen cliënten die al dan niet ondersteuning kregen van ervaringsvrijwilligers kon in dit onderzoek echter niet worden aangetoond.

7 Zie ook: Expertisecentrum Forensische Psychiatrie, *Landelijk rapport Kwaliteitsnetwerk FPA, ontwikkelingen en veerkracht, cyclus 7, 2020–2022*, Utrecht 2022.

8 GGZ Nederland en VGN 2018.

Onder de titel 'Leven na pensioen' schrijft **Guillaume Beijers** een PROCESperikel over zijn leven vóór, maar vooral ná zijn pensionering als docent en onderzoeker criminology aan de VU. Het leven voor het pensioen was zeker interessant, maar het echte aantrekkelijke van pensioen is volgens Beijers: nooit meer tentamens en papers nakijken en geen tweede of derde versie van een scriptie meer te hoeven lezen en becommentariëren. Desondanks heeft hij nog onder meer een gastvrijheidsaanstelling waarbinnen hij met andere onderzoekers werkt aan het Project Gerede Twijfel.

Sven Brinkhoff, Emile Kolthoff, Jeroen Mensink en Marijke Malsch deden onderzoek naar welke rol tip- en beloningsgeld speelt bij het melden van zware criminaliteit bij de politie. Het onderzoek laat onder meer zien dat het merendeel van de burgers geen melding doet bij zware criminaliteit, ook al zeggen mensen dit in bepaalde situaties wel te zullen doen. Soms leeft de gedachte dat melden geen zin heeft en soms ervaart men weinig last. Ook is er twijfel over de vraag of de anonimiteit voldoende wordt bewaakt en is men bang voor represailles. Het betalen of verhogen van tipgeld of beloningen motiveert mensen niet direct; het garanderen van anonimiteit en het afschermen van de meldende burger of informant lijkt van groter belang. Motieven om te melden zijn divers en blijken vaak even belangrijk als geld. Genoemd worden: behoefte aan bescherming, concurrentie, wraak en vergelding. Interessant is ook de rol van de hoogte van de financiële beloning, die om diverse redenen niet te laag, maar zeker ook niet te hoog moet zijn.

Dit nummer wordt afgesloten met de PS van redacteur **Coosje Peterse** waarin zij ingaat op de lastige communicatie die voortkomt uit het verschil in belevingswereld van de verdachte en die van andere professionals in de rechterlijke procedure. Als advocaat in jeugdzaken is het een belangrijk onderdeel van haar werk om 'vertaler' te zijn tussen die belevingswerelden. De wereld van de jongere en de juridische wereld moeten bij elkaar worden gebracht. Zij gaat daarbij in op het EU-Youthlab, een trainingsprogramma waarin een brug wordt geslagen tussen de jongere en de professional.